

TÜRKİYƏDƏ VƏ AZƏRBAYCANDA XALQ MAHNILARININ TOPLANMASINA DAİR

A Study About the Collection of the Folk Songs in Turkey and Azerbaijan

*Aşkın ÇELİK**

Özet

Çok eski tarihi geçmişi olan Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin musikasi incelendiğinde her ikisinin de kendine has olan tipik özellikleriyle karşılaşılmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye de derlenmiş türkülerin tahlili ve mukayesesi, birçok neticeyi elde etmemize imkân verir. Aynı soy köküne bağlı olmasına rağmen Türkiye ile Azerbaycan musikasi arasında ses sisteminden, farklı lehçeden ve farklı icra şekillerinden kaynaklanan farklılıklar göze çarpmaktadır ki bunlar türkülerin ayrı ayrı ortamlarda söylenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu farklılıkların olması da gayet doğaldır.

Anahtar Kelimeler: Musikî, Azerbaycan, Halk Türküsü.

Abstract

When the musical characteristics of Azerbaijan and Turkey Turks, both of which have a very long historical background, are analyzed; it is observed that each of them has specific and typical characteristics. Analyzing and comparing of the folk songs, collected in Turkey and Azerbaijan, provide us to get a lot of results. Despite the fact that Turkish and Azeri music are belong to the same family root, there are some differences sourced (Originated veya caused) by the sonic systems, different dialects and types of performance. These differences are evolved due to the fact that these folk songs were signed in different environments. That's why it is natural to have these kind of differences.

Key Words: Music, Azerbaijan, Folksongs.

Azərbaycan və Türk musiqi mədəniyyətləri çoxəsrlik tarixə malikdir. Həm Azərbaycan, həm də Türk musiqisi dünya musiqi mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsi olmaqla yanaşı, Şərq xalqlarının ümumi musiqi mədəniyyəti kontekstində inkişaf etmişdir. Buna görə də Şərq xalqlarının musiqi mədəniyyətinə, o cümlədən, şifahi ənənəli musiqisinə xas olan tipik xüsusiyyətlər hər iki xalqın musiqisində öz əksini tapır¹.

Bu baxımdan yanaşsaq, hər iki xalqın şifahi ənənəli musiqi irsinin əsrlər boyu inkişaf edərək bir neçə təbəqədə mövcud olduğunu görürük: musiqi folkloru – xalq yaradıcılığı və şifahi ənənəli professional musiqi yaradıcılığı. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan etnomusiqişünaslığında şifahi ənənəli musiqinin üç təbəqədə mövcudluğu – 1) xalq yaradıcılığı; 2) xalq – professional musiqi (aşığı yaradıcılığı); 3) şifahi ənənəli professional musiqi (mugam sənəti) əsaslandırılmışdır.² Türk etnomusiqişünaslığında bu cür təbəqələşmə o qədər də geniş tədqiq edilməmişdir. Buna baxmayaraq, biz Azərbaycan və Türk xalq və şifahi ənənəli professional musiqisinə aid janrların ümumi səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq, üç təbəqəli bölgü sistemini türk musiqisi üçün də məqbul hesab edirik.

Azərbaycan türkləri ilə müasir Türkiyədə yaşayan türklər soy – kökünə görə eyni bir xalq olduğuna görə onların mədəniyyətləri, adət – ənənəsi və musiqisi də birdir. Bir etnik soy–kökünə

* Ögr. Gör., Ege Üniversitesi, Devlet Türk Musikisi Konservatuarı.

¹ Bu konu ile ilgili geniş bilgi için bakınız: Ramiz Zöhrebov; **Mugam**, Bakı 1991, s. 3.

² Bk. age, s. 6.

əsaslanan bu iki müstəqil geniş şaxəli musiqi mədəniyyəti bütün Şərqi musiqi həyatında, onun inkişaf tarixində mühüm yer tutmuşdur. Müasir Türkiyə ərazisində formalaşmış yayılmış türk musiqisi Azərbaycan musiqisindən səs sisteminə, dialektə və bəzi ifa üsullarına görə fərqlidir.

Əsrlərin sınağından çıxaraq bizə gəlib çatmış xalq mahnılarının hər iki xalqın musiqi xəzinəsində özünəməxsus yer tutması faktı bu xalqların soy – kökünün eyniliyini, tarixi əlaqələrini və qarşılıqlı mədəni təsir amilini təsdiqləyən başlıca cəhətdir. Eyni zamanda, bu mahnıların ilkin olaraq, Azərbaycanda və ya Türkiyədə yaranması və ya onların miqrasiya nəticəsində bir xalqın musiqi xəzinəsindən digərinə köçməsi məsələləri də maraq doğurur.

Biz Türkiyədə və Azərbaycanda bir sıra bəstəkar və musiqişünaslar tərəfindən nota yazılmış yüzlərlə xalq mahnıları arasında oxşar məzmunlu nümunələri seçərək, tədqiqatə cəlb etmişik. İlk növbədə, bu not yazılarının müəlliflərini qeyd etməyi lazım bilirək.

Azərbaycanda xalq mahnılarının nota yazılmasında Üzeyir Hacıbəyov, Müslüm Maqomayev, Səid Rüstəmov, Fikrət Əmirov, Tofiq Quliyev, Davud Məmmədbəyov və bir sıra başqa bəstəkar və musiqişünaslar səmərəli fəaliyyət göstərmişlər. Azərbaycan musiqisində xalq mahnılarının not yazıları bir sıra məcmuələrdə toplanaraq nəşr olunmuşdur.

Türkiyədə xalq mahnılarının notlaşdırılması sahəsində Adnan Sayqun, Mehmet Özbek, Nihat Kaya, Nida Tüfekçi, Ahmet Yamacı, Osman Özdenkçi, Hamdi Özbay, Mustafa Hoşsu, Muzaffər Sarısözen, Salih Turhan, Talip Özkan, Şenel Önal, Fatih Gürgün və başqa bəstəkar və musiqiçilərin əməyi olmuşdur.

Xalq mahnılarının Azərbaycanda və Türkiyədə nota salınmış variantlarının təhlili və onların müqayisəsi bir sıra nəticələr əldə etməyə imkan verir.

Not yazılarının müqayisəsi ilk növbədə onların tərtibatı ilə bağlı cəhətləri aşkarlayır. Belə ki, Azərbaycanda nəşr olunmuş not yazıları birsəslidir, burada yalnız vokal melodiya öz əksini tapır. Hal-hazırda söhbət xalq mahnılarının müxtəlif tərkibli ansamblar üçün işləmələrindən deyil, onların ilkin variantda not yazılarından gedir.

Türkiyədə isə bu mahnıların not yazısında bir qayda olaraq, əvvəlcə instrumental giriş verilir. Daha sonra vokal partiya yazılır. Bəzi hallarda mahnıda bənd və nəqərat arasında, daha geniş mənada, musiqi formasının hissələri arasında instrumental epizodlar da yer alır ki, bu da musiqi təcrübəsində mahnıların instrumental müşayiətlə oxunması ilə bağlıdır. Not yazılarında həm vokal, həm də instrumental hissələr birsəslidir.

Not yazılarının texniki tərtibatı ilə bağlı daha bir cəhət - mahnı haqqında məlumat bazasının vəziyyəti ilə bağlıdır. Folklorşünaslıqda buna toplanmış musiqi nümunələrinin sənədləşdirilməsi də deyildir. Məhz burada həmin nümunənin harada və kim tərəfindən ifa olunması, toplayıcının və nota salanın adı, həmçinin toplama tarixi qeyd olunur. Bu, çox vacib bir məlumatdır və bunun sistemli şəkildə həyata keçirilməsi etnomusiqişünaslıq üçün mühüm elmi əhəmiyyətə malikdir.

Müqayisə etdiyimiz not yazılarına gəlicə, deməli ki, Azərbaycanda mövcud not yazılarında belə sənədləşdirmə işi aparılmamışdır. Belə ki, yalnız Azərbaycan xalq mahnı məcmuələrinin çap olunduğu tarixi əsas götürülür, bu isə adətən notlaşdırma tarixi ilə üst – üstə düşür. Bundan əlavə, xalq mahnılarının əsasən Cabbar Qaryağdı oğlu və başqa görkəmli xanəndələrin ifasından nota yazıldığı məcmuələrə giriş sözündə qeyd olunsa da hər mahnı ilə bağlı dəqiq məlumat verilmir.

Türkiyədə həyata keçirilən not yazıları isə bu baxımdan tamam fərqlidir. Belə ki, xalq mahnılarının hansı əraziyə məxsusluğu, kimin ifasından yazılması, hansı mənbədən alındığı (radionun

arxivindən və yaxud qrammofon valından) və ya hansı şəxs tərəfindən təqdim olunduğu, nümunənin üzə çıxarıldığı tarix, kim tərəfindən nota salındığı haqqında dolğun məlumatlar türk not yazılarında öz əksini tapmışdır.

Türkiyədə və Azərbaycanda topladığımız xalq mahnıları, demək olar ki, mövzularına görə eynidir. Poetik və musiqi mətnlərinin məzmunu və quruluşu da əksər hallarda üst-üstə düşür. Lakin oxşar cəhətlərlə yanaşı, mahnılarda müəyyən fərqlər də vardır. Buna baxmayaraq, not yazıları ilə bağlı belə bir mühüm amili nəzərə almaq lazımdır ki, Türkiyədə nota alınan mahnıların əksəriyyətinin Azərbaycan mahnısı olduğu göstərilmişdir; onlardan bir qismi Azərbaycanlı müğənnilərin ifasından, digər bir qismi isə əslən Azərbaycanlı olan Türkiyə vətəndaşlarından yazılmışdır. Buna görə də müqayisəli təhlilə cəlb olunan nümunələr arasında Türk və Azəri xalq mahnısı kimi bölgü aparılmır. Onlar bir mahnının Azərbaycanda və Türkiyədəki ifa variantları kimi nəzərdən keçirir və məhz Azərbaycan variantını ilkin mənbə kimi qəbul edirik.

Xalq mahnılarının azərbaycan və türk ifa variantlarının janr, məzmun, poetik quruluş, musiqi dilinin xüsusiyyətləri baxımından müqayisəli təhlili bir sıra oxşar və fərqli məqamları üzə çıxarmağa imkan vermişdir.

Variantlılıq artıq mahnı adlarının müqayisəsindən üzə çıxır. Belə ki, Azərbaycan variantlarında mahnının adı adətən şeir bəndinin sonuncu misrasında verilmiş rədif, qafiyə yaxud da nəqərat tipli sözlərdən götürülür. Türk variantında isə poetik mətnin birinci misrası mahnının adında öz əksini tapır. Məsələn, Azərbaycan variantında “Sarı bülbül³” mahnısı türk variantında “Baharın gülşən çağında” adlanır. “Sandığa girsəm neylərsən” mahnısı “Ben bir avuç darı olsam” adı ilə yazıya alınmışdır. Belə nümunələrin sayı çoxdur.

Mahnıların poetik mətnlərini müqayisə etdikdə götürük ki, onlar məzmun baxımından oxşardır. Lakin ilk növbədə nəzərə çarpan cəhət dil-üslub fərqləridir. Belə ki, azərbaycan və türk dilləri arasındakı eynimənəli sözlərin müxtəlif deyim və tələffüz formaları mətnə özünü göstərir.

Bundan başqa, mahnı mətnləri arasında fərq – yeni bəndin əlavə olunması ilə bağlıdır. Azərbaycan variantında olmayan misraların türk variantında özünü göstərməsi bir neçə səbəbdən olub bilər. Birincisi, mahnı variantlarının müxtəlif ifaçılardan, müxtəlif illərdə və müxtəlif ərazilərdə nota salınması ilə bağlıdır. Bu, xalq mahnı yaradıcılığında çoxvariantlılığın ilkin şərtidir. İkincisi isə bu cür fərqlər həmin mətnin xalqın yaddaşında yaşamasına baxmayaraq, azərbaycan variantında yazıya alınmaması və diqqətdən kənar qalması ilə bağlı ola bilər. Bunun bir cəhəti də əlavə olunan bənddə Türkiyə ərazisinə məxsus coğrafi adların verilməsi və ya şeirdəki Azərbaycan yer adlarının Türkiyədəki yer adları ilə əvəz olunmasından ibarətdir. Məsələn, “Get ay batandan sonra gəl⁴” mahnısının türk variantındakı əlavə bənddə deyilir:

Başına döndüyüm Qarsın ceyranı

Men olmuşam o gözlerin heyranı

Sen bize gelsən keserem qurbanı

Bağlantı: Gel ay batandan sonra gel ay oğlan

Eller yatandan sonra gel ay oğlan.

³ Sait Rüstəmov; **Azərbaycan Halk Mahnıları**, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü 1967, s. 66.

⁴ **Türk Halk Müziği Repertuarı**, TRT Müzik Dairesi Yayınları, Sıra no: 1592.

Mahnının türk variantında rast gəldiyimiz Qars (Kars) sözü Türkiyədə şəhər adı ilə bağlı olub, mahnının konkret məkanı haqqında qiymətli məlumat verir. Belə nəticəyə gəlmək olur ki, bu mahnı Azərbaycanda geniş yayıldığı kimi, Türkiyədə də Qars'da yaşayan insanların sevə-sevə oxuduqları bir mahnıdır. Bu, bir daha mahnıların musiqisinin və sözlərinin məhz xalq tərəfindən yaradılması fikrini sübut edərək, nəzərdən keçirdiyimiz mahnının köklərinin üzə çıxarılmasına kömək edə bilər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra hallarda variantlarda rast gəldiyimiz müxtəliflik poetik mətnin quruluşuna, o cümlədən bununla sıx bağlı olan musiqi formasına da təsir edir.

Təhlil etdiyimiz mahnıların lad əsası bütün variantlarda uyğun olsa da melodiyanın lad pillələrinə əsasən qurulmasında, hərəkət formalarında, yarım və tam kadans ibarələrində fərqlər özünü aydın büruzə verir. Eyni zamanda, not yazılarında melodik və ritmik variantlılıq da göz qabağındadır.

Beləliklə, Azərbaycan və Türk xalq musiqisində mövcud olan belə əyani yaxınlıq bu xalqlara xas olan milli xüsusiyyətlərin ayrı – ayrılıqda deyil, ümumilikdə öyrənilməsini, onların yaranmasının tarixi şəraitini və eyni soy – kökdən qaynaqlanması məsələlərinin tədqiqini gündəmə gətirir.

Ədəbiyyat

- HACİBEYOV Üzeyir; **Azərbaycan Halk Musiqisinin Esasları**, Bakı 1985.
- REHMETOV Evez, **Ehmed Bakıhanov**, Işık Neşriyatı, Bakı 1977.
- RÜSTEMOV S., EMİROV F. ve GULİYEV T, **Azərbaycan Halk Mahnıları**, Azərbaycan Devlet Musiqi Neşriyatı, Bakı 1956.
- **Türk Halk Müziği Repertuarı**, TRT Müzik Dairesi Yayınları.
- ZÖHREBOV, Ramiz; **Zerbi Mugamlar**, “Mars-Print” Neşriyatı, Bakı 2004.
- _____, **Mugam**, Azərneşr, Bakı 1991.

HİSÂRÎ VE ESERİ “KİTÂBU TUHFETÜ’L-MÜ’MİN” HAKKINDA

About Hisârî and his Work; “Kitâbu Tuhfetü’l-Mü’min”

*Selcen ÇİFÇİ**

Özet

Bu makalede, klasik kaynaklarda yer almayan, Hisârî ve onun eseri Tuhfetü’l-Mü’min tanıtılmaktadır. Tuhfetü’l-Mü’min, XV. yüzyılda yaşamış olan Hisârî tarafından Hicrî 906 (Miladî 1500) tarihinde yazılmıştır. Mesnevi tarzında yazılan eser 2646 beyitten oluşmaktadır. Dinî konuları, bazen doğrudan didaktik bir anlatımla, bazen de hikâyelerle manzum şekilde işlemektedir. Bu konular; ayet, hadis ve kıssalarla desteklenmiştir. Eserin başlangıç bölümlerinde insanın, cennetin, cehennemin, dünyanın ve diğer mahlûkatın yaratılışı anlatılmıştır. Daha sonra; Musa, İdris, Cercis, Yahya Bin Zekeriya Peygamberlerin kıssaları yer almıştır. Eserin son bölümlerinde ise dindar insanların kıssaları yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hisârî, Tuhfetü’l-Mü’min, Didaktik, Şiir, 15. yüzyıl

Abstract

In this article, Tuhfetü’l-Mü’min and Hisârî, not mentioned in written sources before, are introduced. Tuhfetü’l-Mü’min is written by Hisârî, who lived in 15th century, in 906 in Muslim calender, (1500 AD). The work which is written in mesnevi kind, consists of 2646 couplets. It deals with the religious subjects sometimes directly in a didactic way and sometimes in verse with anecdotes. These subjects are supported with the verses of the Koran, the Prophet Muhammed’s saying and anecdotes. In the beginning chapters of the work the creation of the man, the heaven, the hell, the earth and the other creatures are explained. After that, there are the stories of the Prophets Moses, Idris, Cercis, Yahya bin Zekerya. In the final chapters of the work the anecdotes of religious people are explained.

Key Words: Hisârî, Tuhfetü’l-Mü’min, didactic, poem, 15th century

Kitâbu Tuhfetü’l-Mü’min, Hisârî tarafından 1500 yılında kaleme alınmış dinî didaktik manzum bir eserdir. Hisârî, Sultan II. Bayezid zamanında yaşamış bir şairdir ve Tuhfetü’l-Mü’min’i padişaha sunmuştur.

*Zamânında ki Sulţân Bâyezîd Hân / Beg idi kişvere ol cümle yıksân
Bu nazma geldi fazlından İlâhuñ / İnâyeti irişdi pâdişâhuñ*

Hisârî’yi, şuara tezkirelerinde¹ ve klâsik kaynaklarda taradım. Ama mevcut eserlerin hiçbirinde Hisârî hakkında bir bilgiye ulaşamadım. Bu yüzden eserde kendinden bahsettiği bölümlerden hareketle hayatı hakkında bilgiler vereceğim.

Hisârî, Tuhfetü’l-Mü’min’de, hayatı hakkında çok fazla bilgi vermez. Nerelidir? Yazarlık dışında bir mesleği var mıdır? Daha önce yazdığı bir eseri var mıdır? Bu soruların hiçbirine cevap alamamaktayız. Tuhfetü’l-Mü’min’de daha önceki eserlerinden bahsetmemesi onun tek eserinin Tuhfetü’l-Mü’min olduğunu göstermez. Ancak şu andaki bilgiler ışığında Hisârî’nin elimizdeki tek eseri Tuhfetü’l-Mü’min’dir.

* Yrd.Doç.Dr., Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

¹ Ağah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (1988).

Hayatı hakkında en çok zikrettiği şey, vebaya yakalanması ve bütün ailesini bir veba salgınında kaybetmesidir. Bu olay, onun dünyasını tamamen değiştirmiş, hayatında kapanmaz yaralar açmış olmalıdır. Zaten, kendi de vebaya yakalanmış, günlerce ölüm ile yaşam arasında gidip gelmiştir. Sonunda iyileşmiş, ama çocuklarını kaybetmiştir.

*Ah ol t̄ā-t̄ūn ki emr-i H̄aḡ dururlar / Neler çekdüm ben andan çok şükürler
Oğullar hem benātum şaldı yire / Benüm ʿaqlum başuma Tañrı dire
Oğullar gitdi defn oldı tūrāba / Bu d̄ünyā umusu döndi serāba*

Hisârî'nin veba salgınında çocuklarını kaybetmesi, üzerinde derin izler bırakmıştır. Bunu kendisi sık sık dile getirmekte ve arkasından, bu kitabın okuyucularından başka, kendisine dua edecek kimsenin bulunmadığını ve dolayısıyla kul olarak kendisini çok zayıf hissettiğini dile getirmektedir:

*Za ʿif nā-t̄üvān ʿaldum İlähî / Esirge biz fakîri yā İlähî
Niçe yıldur gözüm nem-gîn olupdur / Ciger biryān gönül gam-gîn olupdur
Halk yokdur ki cānumı añalar / Yire yüz koyıcaḡ kıla du ʿalar*

Çocukları ölen insanların bunu hamd ile karşılayıp sabretmeleri hâlinde Allah'ın cennette bu kişilere dâru'l-hamd adında bir ev vereceği ile ilgili bir kıssayı anlatır ve devamında da

*Şükür kim gendü virdi gendü aldı / Rızā-yı haḡḡ-ıdı kim eyle kıldı
Ol evden bî-naşib itme ʿk̄ulūñ / Çıkarma ʿalbi içinde bilūñ*

diyerek bu kıssanın kendisine de uygulanmasını ister.

Hisârî "Bu Hisârî pîr olup ʿacz-ile ʿaldı nā-t̄üvān" mısraından anladığımız kadarıyla Tuhfetü'l-Mü'min'i ömrünün son demlerinde yazmıştır.

Eserden hareketle Hisârî'nin kişilik özelliklerini çıkarabiliriz. Bölüm (bâb) sonlarında kendisini "hakîr, fakîr, mücrim" bir kul olarak âciz göstermesinde, bu tür eserlerdeki geleneksel mütevazılığın etkisi olduğu kadar Hisârî'nin bu alçak gönüllülüğünü duyarak ifade ettiğini söyleyebiliriz. Ayrıca bu tür ifadeler eski dönemlerdeki kültürün nazik ifade kalıplarıdır. Ancak, Hisârî, kişiliği bakımından, geleneksel nazik üslûbun dışında, mütevazı bir kişilik taşımaktadır; kendi yaptıklarını eleştirdiği beyitlere rastlamamız da bunu ifade etmektedir. Burada hem alçak gönüllü bir kişiliğin izleri hem de samimî pişmanlık duyguları gözlenmektedir:

*ʿAşî vü mücrim fakîrdür / Teraḡḡum kıl Hisârî gey haḡîrdür
İlähî sen ʿināyet kıl fakîre / Zelîl ü ʿaşî vü mücrim haḡîre
Nideyüm bu güneherl̄üñ elinden / Yüzüm kara durur gendü dilümden
Tefekkürde kalup itdüm hisābı / Mezzelletle yazaram bu kitābı
Eyü yavuz ʿömür vardı fenāya / Ki yil bigi yilüp düşdi ʿanāya
Gice gündüz Haḡa lāyık işüm yok / Ve illā yüz ʿaraları ʿatı çok
Varıcaḡ nedim ol hazrete ben / Ki cān gidüp tehî ʿalıcaḡın ten
Ki nefsün yolına düşdüm giderem / Dilüm dir d̄ünyenün terkin iderem*

Hisârî'nin dünya görüşünü yansıtan önemli bir nokta, çok nazik bir üslûba sahip olmasına rağmen Erdebil Şeyhliğine² ağır eleştirilerde bulunmasıdır:

*Mürîd oldum diyü şeyḡe gidersin / Bu vech-ile ʿimāme'i nidersin
Ḳarabaşam ya Erdebil şūfiyem / Ki gendü zu ʿmuñā dırsin şafiyem
Mesācidde namāz ʿılınmaz oldı / İmām ʿanda cemāʿate ne oldı*

² <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/portal/html/modules.php?name=News&file=article&sid=701> (12.12.2007); "Erdebil Maddesi", **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi**, Milliyet Yayınları, C. 7, İstanbul (1986), s. 3755.

*Tefâhürdesin uş kanı namâzuñ / Kanı dergâh-ı Haḳḳa çok niyâzuñ
Cemî' kavlı ü fi'lün dünye oldu / Kanı şeyhün bulara daḳı n'oldı
Haḳıḳat bu midur şeyhem diyesin / Ki nefis bicerüben envâ' yiyessin
Libâs idinesin post-ı semürî / Murabba' giyessin idüp sürürî
Şeker şerbetlerin her dem içessin / Gicelerde nefiseler kuçasın
Bu midur pes riyâzetden mürekkeb / Sufîlik i delü nefsine merkeb
Ki begler kapusın her dem kovasın / Bicesin turup nefsün kovasın
Bunun-ıla midur şayḫlık şatasın / Resülün sünnetin arda atasın
Şaḫâbe nenün üzre di dirildi / Teba'ı tâbi'in kavline n'oldı
Bu 'aşr içinde olan şeyḫ-ı ḫâzır / Mürîdün fi'line olmadı nâzır*

Hisârî, Erdebil şeyhlerini doğrudan eleştirmenin dışında, dünyadaki düşünce, hâl ve tavırlarını doğru bulmadığı bazı insanları da eleştirmektedir. Bu eleştirilerini âyet ve hadislerle desteklemektedir. Dinen doğru olmayan pek çok davranış içerisinde Hisârî'nin bunları tercih etmiş olması, onun görüşlerini, daha çok önem verdiklerini yansıtmaları bakımından kayda değerdir. Hisârî'nin beğenmediği, dinen de doğru bulmadığı insanların özellikleri şunlardır:

Nefsine ve dünyaya önem verenler:

*Anunñün olmadun Haḳ baḫtiyârı / Ki nefsüne virüpsin ihtiyârı
Gidermedün özünden zıst kârı / Elünle yakdun uş dünyâda nârı*

İmanlarından ve inanç değerlerinden şüphesi olanlar:

Haber virdi nebî gider gümânı / Kimün varsa gümânı yok imânı

Yaptığı kötü işleri unutanlar ve bunlardan pişmanlık duymayanlar:

*Bir oldur kim zamân-ı mâzide ön / Unıdur itdügi 'ısyânını şon
Peşimân olmaz anduḳca günâhın / Ki nâliş idüben anmaz İlahın*

Mal biriktirenler, malını yemeyenler, cimri olanlar:

*Ki bunca mâlı cem' itdi yimedi / Yüzüme anda kir gele dimedi
Mirâş idüp çü aldı alıcılar / Kim ola anda anâ yarıcılar*

Büyüklik taslayanlar:

*Özini bunda ol paşa şanurdu / Elile virmedüklerin alurdu
Ki şimdi bildi uşda beg kimimiş / Bu fânî beglerinden ol yigimiş*

İpekli giyenler:

*Daḳı bir kimse dünyâda ḫarîr ol / Giyirse olur uḫrâda faḳîr ol
Beḳâda geymez ol cennet ḫarîrin / Resûlullah didi dinle delîlin*

Taklitçi olanlar:

Halâyıka bakup olma muḳallid / Ki Hâlık hizmetinde ol muvaḫḫid

İkiyüzlüler ve şirke düşenler:

*Huşûşâ kim bu dünyâ adamını / Görürsin nicedür her bir demini
Mürâyılık bulara pişe olmuş / Bed işleri kamu endîşe olmuş
Riyâdan şakla kim şirk şaḡirdür / Bunı pişe iden anda faḳîrdür*

TUHFETÜ'L-MÜ'MİN

Müminin hediyesi anlamına gelen eserin adı iki yerde geçmektedir.

Kitābu tuhfetü'l-mü'min / Ez-güftār-ı Hisârî el-fakîr (başlık)
Kitāb-ı tuhfetü'l-mü'mindi ismin / Oğursañ bilesin her resme resmin

Şu beyitlerden eserin telif olduğunu anlıyoruz:

Cemî'î şah hadîş Muştafâdan / Nebîler serveri kân-ı şafâdan
Çıkarup Türkçe nazma getürdüm / Okıyan mü'mine tuhfe getürdüm

Nüsha Özellikleri

Şu an elimizde Eserin Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya 1701'de kayıtlı olan tek bir nüshası vardır. Kitap, cedveli, zencirekli şemseli şîrâzelidir. Kitabın cildi, miklebi kopmuş, siyah renkli deriden yapılmıştır. Ebatları 18 x 13 x 2,5 şeklindedir. Eserin bazı sayfaları kayıptır. Hisârî eserinin sonunda beyit sayısını 3305 olarak verir. Ancak elimizdeki eserde 2646 beyit vardır. Bu durumda 25 sayfa kayıp olmalıdır.

Çü 'ağd oldı şadef içinde dürden / Yazılıp nazma geldi cümle irden
Ki üç bin üç yüz dahı biş oldı / 'Adedde beyti dürden pes biş oldı

Yazılış Tarihi

Hisârî, Tuhfetü'l-Mü'min'i Hicri 906 (M. 1500³)'da Safer ayının aşr-ı evveli'nde tamamlamıştır. Bu tarih Milâdî takvime göre Eylül ayının ilk haftasına tekabül etmektedir.

Yazıldı târihi işbu kitābuñ / Toğuz yüz altısında Muştafānuñ
Şafer ayınuñ 'aşr-ı evveli hem / Tamām oldı bu söz vallahu a'lem

Nazım Biçimi

Eser mesnevî türünde kaleme alınmıştır.

Dibâce: 1. beyit ile 16. beyit arasındaki bölümdür. Bu bölümde Hisârî genel bir giriş yapar. Dünya işlerine daldığını, ibadetlerinde eksiklikler bulunduğu için cehennemlik olduğunu söyler. Allah'ın affediciliğine sığınmaktan başka bir çare de görmez.

Tevhid : 17. beyit ile 37. beyit arasındaki bölümdür. Burada Allah'ın sıfatlarından, özellikle de affediciliğinden bahseder. Tevhid ve Münacaat bölümleri iç içedir. Münacaat bölümü ayrıca verilmemiştir.

Na't : Peygamber efendimizin vasıflarının anlatıldığı ve övüldüğü bölümdür. 38. beyitle başlar. Ancak 4b-5a arasındaki varak kayıp olduğundan 73. beyitte konu kopar.

Sebeb-i Telif: 4b-5a arasında yer alan kayıp sayfalarda eserin yazılış sebebi anlatılmış olmalı. Çünkü 5a'da yer alan ilk beyitlerde yazılış sebebi ve eserin adı yer almaktadır.

Okıyanlar dînini muhkem ide / Şîrât-ı müstaķîm içinde gide
Kitāb-ı tuhfetü'l-mü'mindi ismin / Oğursañ bilesin her resme resmin

³ <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=9&ay=2&yil=906> (12.12.2007).

Eserin Sunulduğu Kişiyeye Medhiye: Eser Sultan II. Bayezid'e sunulmuş olmalıdır. 79.beyit ile 89.beyit arasında II.Bayezid'e övgü yer almaktadır.

*Zamânında ki Sultân Bâyezîd Hân / Begidi kişvere ol cümle yiksân
Bu nazma geldi fazlından İlāhuñ / İnâyeti irişdi pâdişāhuñ*

Veze ve Kafiyeye

Eser mesnevî türündeki diğer eserlerde de sık sık kullanılan aruzun **mefa'ilün mefa'ilün fa'ulün** kalıbıyla ve **aa-bb-cc-dd-ee-...** kafiye düzeniyle yazılmıştır. Hisârî de Tuḥfetü'l-Mü'min'in son bölümünde eserin vezni söylemektedir.

Konusu

Dinî konular ele alınmaktadır. Eserde geçen konuları kitaptaki sırasına göre anlatacak olursak:

- 1.- 17. Allah'ı zikir, Allah'ın ululuğu
- 17.- 37. Niyaz, tevhid, münacaat
- 38.- 82. Peygamberimize övgü, kaside
- 83.- 89. Dua
- 90.- 104. Sıfat-ı Bahariye bölümü yer alır. Burada yazar bahar tasviri yapar.
- 105.- 126. İki hadis Arapça orijinalleri de verilerek açıklanır.
- 127.- 145. Mahlukatın yaratılışı anlatılır.
- 146.- 190. Bir grup Yahudi ile Peygamber efendimizin sohbeti yer alır. Peygamberimiz ibadetler ve ibadetlerin faziletlerini anlatır. Bunun üzerine Yahudiler "Doğru söyledin." diyerek İslâmiyeti seçerler.
- 191.- 208. 4 rek'atlık tetavvu namazının nasıl kılınacağı ve bu namazın karşılığında verilecek sevaplar anlatılır.
- 209.- 230. Öldüğü zaman domuz şeklini alan bir adamın hikâyesi yer alır.
- 230.- 243. Hisârî, Allah'ın affediciliğine sığınmak için yakarışlarda bulunur.
- 244.- 256. Bahar tasviri
- 257.- 362. Musa peygamberin Tur dağında Allah ile konuşması yer alır. Bu bölümde mahlûkatın yaratılışı, Allah'a isyan eden insanların helâk edilişi, Adem ile Havva'nın cennetten sürülüşü anlatılır.
- 363.- 385. Peygamberimizin kızı Fatıma'ya namaz ve faziletlerinden bahseder.
- 386.- 404. Mescitler ve mescitte namaz kılmanın sevapları anlatılır.
- 405.- 451. Şeyhlikten, sufilikten bahseder. Erdebil sufilerine benzeyen şeyhleri eleştirir. Sakal kesenlere kızar.
- 452.- 473. Vakit namazları ve sevapları anlatılır.
- 474.- 494. Peygamber efendimiz ile Cebrail arasındaki konuşma verilir. Cebrail namazın faydalarını anlatır.
- 494.- 536. Dünyanın, denizlerin, dağların yaratılışı anlatılır.
- 537.- 609. Kâinattaki varlıkların vasıflarının insanoğlunun uzuvlarıyla aynı olduğu anlatılır.

- 610.- 638. Müminin vasıfları (işlediği günahları unutması, işlediği sevapları hatırlaması, malı üstünlük aracı olarak görmemesi, mala değer vermemesi)
- 639.- 659. Allah'ın yüceliği ve besmelenin sevabı
- 660.- 665. Gülünmeyecek durum ve yerler
- 666.- 691. Allah için dost edinmek ve düşmana buğzetmek
- 692.- 728. Köpeğin vasıfları, yaşantısı ve onun gibi yaşamanın iyiliği
- 729.- 744. Yazarın kendisi hakkında yazdıkları
- 745.- 773. Salavat getirmenin sevabı
- 774.- 782. Hayır ve şer yularları hakkında
- 783.- 797. Çocuğu ölenlere müjdeler
- 798.- 813. Veba (taun) hakkında
- 814.- 831. Müzik ve eğlencenin dindeki yeri hakkında
832. İpekli giymenin günah olduđu
833. İçki içenin cennet içkisini içemeyeceđi
- 834.- 854. Oruç ve sevabı
- 855.- 867. Dua ve misafire ikram
- 868.- 888. İlim tahsili hakkında
- 889.- 904. Bedeni sorumluluklar hakkında
- 905.- 918. Müzik aletinin parçalanmasının sevabı hakkında
- 919.- 925. Bismillahirrahmanirrahim demenin sevabı ve fazileti hakkında
- 926.- 932. İçki içene selam verip vermeme hakkında
- 933.- 942. Kibirle bıyık uzatma hakkında
- 943.- 955. Selam verme hakkında
- 956.- 960. Allah'ın birliđi ve eşsizliđi (dua)
- 961.- 979. Allah'ın bađışlayıcılıđı ve öldükten sonra onun huzuruna varma hakkında
- 980.- 996. Kabir azabından korunma için dua
- 997.- 1065. Ramazan'ın fazileti hakkında
- 1066.- 1080. Dünya malına kıymet vermeme
- 1081.- 1095. Kafirun ve İhlas surelerinin okunması hakkında
- 1096.- 1154. Yasin suresinin okunması hakkında
- 1155.- 1167. Allah'ın tekliđi, rahman ve rahim ve herşeye kadir oluşu (dua)
- 1168.- 1194. Musa Aleyhisselam'ın, Hz. Peygamber'in ve ümmetinin fazileti hakkındaki münacaatıdır.
- 1195.- 1240. Musa Peygambere vahiy gelmesi

- 1241.- 1270. Allah'ın verdiği emanetlere sahip çıkma
1271.- 1320. Hz. Peygamber ümmetinin faziletleri hakkında
1370.- 1381. Hz. Musa'nın münacaatının sonu
1382.- 1389. Yazarın bağışlanma dileyen münacaatı
1388.- 1399. Yazarın Hz. Muhammed'den şefaât dilemesi
1400.- 1546. Hz. Muhammed'in ümmetine farz kılınanları İsrailoğullarına yaptırmak için Hz. Musa'nın Allah'tan dileği
1547.- 1549. Cimriliğin azabı hakkında
1550.- 1552. Cömertliğin sevabı hakkında
1553.- 1563. Fakirlere sadaka verme hakkında
1564.- 1570. Allah'ın Hz. Musa'dan razı olması hakkında
1571.- 1576. İlim hakkında
1577.- 1626. Faydasız ilim ve haramdan elde edilenin zekâtı hakkında
1627.- 1657. Allah'ın keremi, cömertliği ve Allah'ı zikretme hakkında
1658.- 1675. Kin tutmama, mümine güzel söyleme, kimsenin kötülüğünü istememe
1676.- 1691. Yazarın kendi dertlerini dile getirmesi
1691. Hz. Musa'nın münacaatının sonu
1692.- 1939. Şehid edilen İdris, Cercis, Yahya ve Zekeriya Aleyhisselam'ın hikâyeleri
1940.- 2039. Habil Aleyhisselam'ın katli
2040.- 2106. Habil Aleyhisselam'a mersiye
2107.- 2124. Adem Aleyhisselam'a mersiye
2125.- 2287. Ac bin Unuk'un hikâyesi ve helâkı
2288.- 2400. Rahip Cerih'in hikâyesi
2401.- 2508. Zâhid bir kişinin hikâyesi
2509.- 2617. Sa'd ve Sa'lebe adlı iki kişinin hikayesi
2618.- 2646. Eserin yazılış metodu ve yazılış sebepleri ele alınmıştır.

Sonuç olarak Tuḥfetü'l-Mü'min, Eski Anadolu Türkçesi döneminde yazılmış telif bir eserdir. Döneminin özelliklerini de yansıtan eser, özellikle bu alanda çalışan araştırmacılara malzeme sağlamakta oldukça faydalı olacaktır.

Kaynaklar

- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, "**Erdebil Maddesi**", Milliyet Yayınları, C. 7, İstanbul (1986), s. 3755.
 GÜLSEVİN Gürer ve BOZ Erdoğan, **Eski Anadolu Türkçesi**, Gazi Kitabevi, Ankara (2004).
 <http://193.255.138.2/takvim.asp?takvim=2&gun=9&ay=2&yil=906> (12.12.2007).
 <http://www.hbektas.gazi.edu.tr/portal/html/modules.php?name=News&file=article&sid=701> (12.12.2007)
 LEVEND Agah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara (1988).
 ÇİFÇİ Selcen, **Tuḥfetü'l-Mü'min (Metin-İncelem-Sözlük)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul (2003).

METİNDEN ÖRNEKLER

اشكر بيه برون نوح كاييت
مكر فون منندي طون موسى
نه سيكر سار اشيدد ميجين
كر برون مناجات ليرين
ددى ناي نوان صيد سن
نه وارون زون ونه فلكا
بولون اون نه خاوند لاي
خجايا ولدم كايمه ناز اولدا
ددى نكاه ايا موسى اشتكر
يرتلم مصطفقا نك جان اول
توب برون قنديل نجه اوش

عجايب سوز نانا شور ايت
مناجات ليرين كوز كا اون
بولون هر ليرين ندر صولون
سوال ليرين خذاه سيكرين
نه خاوند نون وكون نوجيه
نه جيون نه ايتان وولكلون
بجا ليرين نغون قان ناي هر
نه صورديسه جونا الله ايل
نه خاوند مقام ايل كل
وجود كسوم جونم اني صونك
كده صقلا دم نجه ليرين نغون

انكون كاف نوندا اولدم
انكون وانا اولدم حج عظم
انكون اولدي سمن خاوند
انكون اولدي حور ليه مصور
انكون هفت نجم اولدي وار
انكون صونك كلك اولدم
اونك ارجنه اون كاه لولو
جوش بون ليرين وولدا نون
اونك ارجنه نيمشريك اول
هونون نون انان نون معاق
جوش نيمشريك اولدي نون

انكون وجود كلدي ادم
انكون درون شتر مكرم
انكون ناز اولدي حظه كلان
انكون مهر وعا اولدي موند
انكون دور ايلدي بوجها اول
كده نون نون نون نون
يوندم حول عرضي شياه اول
بودن اولون ليرين نغون
يوندم بوندي هونون نغون
كده خاوند ايجي جمه مطون
كده نيمشريك اولدي حه اول

اشترى بوسرى نه دير عيليك كاشيت نه ددي اول مرصنا ددي هر دم كا اولسون نشا نكم انسه جهانه كيشي كي انجون كليوك اون دون خصا بر اولدركم اولك هيج مال اول او جخي هر نه بيرده كطر ورسه بودد ددي بجي كتر اج اولور بشخي صاجي ودرسه كتم نيل اشخي طلور امير عدوسن يا بجي اشخي بلكر ايو من	ايه لومنين هم اولويدن ولير سروردي وچتباتير كه وارد اول كيشيك اولاشاد اولا اولك عييتي كلك عيشيكي كه وارد دكاه كلك اشبوخا اكي خنوز اخيه قدير قلير يساط اول كا قله يورسه از دكر تا مت هر نه وارلس قوس سوي قيب تر كيني اكر بليتمن دوستنه صقلر بو رس كلر ده قيتنه كجسه هومن
---	--

سركنجي بودن اكش علكه طهورنجي نكم ودرسه قنا اونجني قني يوده جان ودرسه اليصير اشاد وبن اولكو بودد مومنين هر دم علام اليدرسك اعتبار دتيا به بوم قشته طمع اولك ودرسه عقاك دنون جانكي ايت حقه مائل بيجه نفسك مردين كجكردون عناز يله بير اوليم در مسن سكا جونكم بو جرح ورمز اما	سكوت ايدن اولو حدره ادوب پيران وجوق اولن ادمت صويك نه نسته سي قلم اولوسه نسي قلدي دنجي اف اولكو از وكي فقر طورتا اوله بجايم دنجي مسكيرن لك هيج اورمئل حق اولك ارضا ابي اولسن قنقناك بيجه نفسك اولالده حبال و درسن هر خركين جهانه پيلد اولم دويون هيج نعم بيمسن كج اولدي بو جهانه شادمان
---	---

